

12. Філософія: курс лекцій / І. В. Бичко, А. К. Бичко, М. П. Бузький та ін. – 2-е вид. – К. : Либідь, 1994. – 574 с.
13. *Пилипчук В.* Влада і духовність в умовах становлення суверенної Української держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.social-science.com.ua/index.php?idd=jornal_content&jornal_content=228&tema=political_culture.
14. *Андрущенко В. П.* Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М.І. Михальченко. – К. : Генеза, 2006. – 648 с.
15. *Вірковський А. П.* Синергетичний підхід до поняття духовність / А. П. Вірковський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/483/1/7A9D5359.pdf>.
16. *Караульна Н. В.* Духовність як чинник самовизначення людини : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Н. В. Караульна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 18 с.
17. *Шинкарук В.* Віра, Надія, Любов / В. Шинкарук // Віче. – 1994. – № 3(24). – С. 145–150.
18. *Білодід Ю. М.* Структура духовності особистості / Ю. М. Білодід // Вчені записки Харківського гуманітарного інституту “Народна українська академія”. Т. 6 / гол. редактор В. І. Астахова. – Харків : Око, 2000. – С. 239-248.

Илляшов Г. Понятие феноменологического аспекта политического процесса как политической духовности.

Рассматривается “политическая духовность” как сложный комплекс интеллектуально моральных качеств человека, который базируется на ценностно-смысловых мировоззренческих ориентирах, формируется и разворачивается в непрестанном диалектическом взаимодействии с политической деятельностью и определяет особенности включения каждой отдельной личности в политический процесс.

Ключевые слова: человек, культура, сознание, духовность, воспитание.

Ilyashov G. Concept of fenomen aspect of political process as to political spirituality.

“Political spirituality” as difficult complex is examined intellectually moral qualities of man, which is based on valued-semantic world view orientirakh, formed and opened out in the incessant dialectical co-operating with political activity and determines the features of including of every individual in a political process.

Keywords: man, culture, consciousness, spirituality, education.

Мазан Л. М.

***Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова***

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ПРО ВИЗНАННЯ ПРАВОВИХ АКТІВ НЕКОНСТИТУЦІЙНИМИ – ПІДСТАВА ЗВОРОТНЬОЇ ДІЇ ЗАКОНУ В ЧАСІ

В статті розкривається порядок дії в часі рішень Конституційного Суду України про визнання правових актів неконституційними та їх зворотна дія в часі.

Ключові слова: акти Конституційного суду України, рішення Конституційного Суду України, нормативно-правові акти, зворотна дія закону в часі.

Розвиток суспільства постійно випереджає розвиток права. Саме це зумовлює моніторинг нормативно-правового масиву, з метою забезпечення ефективного регулюючого впливу на суспільні відносини. Закон є нормативно-правовим актом

вищої юридичної сили, що виступає найважливішим регулятором суспільних відносин. Він приймається Верховною Радою України, яка є єдиним органом законодавчої влади в Україні або народом України в ході всеукраїнського референдуму.

Загальновідомим є правило: “закон зворотної дії не має”, виняток становлять лише закони чи нормативно-правові акти, які скасовують або пом’якшують відповідальність особи, що закріплено в ст. 58 Конституції України 1996 р. Конституційний Суд України, як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, своїм рішенням про визнання правових актів неконституційними надає зворотню дію нормативним актам, заснованим на положеннях акту, що визнаний неконституційним. При цьому, законодавство України не містить визначення поняття актів Конституційного Суду України. Конституційний Суд України, виступаючи гарантом верховенства Конституції України, як Основного Закону держави на всій території України, приймає рішення та дає висновки у справах, зокрема, щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим [1, с. 272]. Юридична сила Рішення Конституційного Суду України про визнання правових актів неконституційними має правові наслідки при яких закони та нормативно-правові акти визнані повністю чи в окремі частині неконституційними втрачають чинність з дня ухвалення рішення про це. Разом з тим, у законодавстві правова природа актів Конституційного Суду України завуальована та в юридичній літературі вони визначаються по різному: як нормативно-правові, або правозастосовчі акти, як джерело права, тощо.

Відсутність чітких вказівок у чинному законодавстві України на правову природу актів Конституційного Суду України являє одну з проблем теорії права та сучасного конституційного права, що не дає можливості забезпечення ефективності виконання рішень Конституційного Суду України.

Питання правової природи та юридичних характеристик актів Конституційного Суду України досліджувались у працях вчених: В. Кряжкова, Л. Лазарева, П. Недбайла, Ж. Овсепяна, Ю. Білоусова, О. Скакун, В. Шаповала, Т. Цимбалістого, Є. Євграфової, М. Тесленка, С. Шевчука, П. Стецюка, та ін.

Не дивлячись на підвищену увагу науковців до цієї проблематики, на сьогоднішній день вона все ж потребує ґрунтовного, глибокого фахового дослідження та закріплення на законодавчому рівні норми про місце актів Конституційного Суду України в системі правових актів.

Відповідно, метою нашого дослідження є визначення порядку дії в часі рішень Конституційного Суду України про визнання правових актів неконституційними, зокрема їх зворотної дії в часі, з огляду на з’ясування правової природи рішень Конституційного Суду України про визнання неконституційними законів, інших правових актів або їх окремих положень.

Конституційний Суд України є одним із вищих органів державної влади в Україні. Результатом конституційного провадження є прийняття рішень, які є обов’язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Суддя Конституційного Суду України у відставці П. Мартиненко вважає, що поняття “рішення”, яке вживається у ст. 150 Конституції України, є родовим, тобто стосується усіх питань реалізації Конституційним Судом повноважень, передбачених

цією статтею [2, с. 31]. Будь який правовий акт Конституційного Суду України, виходячи із зазначеного, можна вважати рішенням. Конституція і Закон встановлюють різновиди актів Конституційного Суду України: ними є рішення, висновки і ухвали. Враховуючи основні напрямки діяльності органу конституційного контролю, мети прийняття актів, їх правових особливостей можна виділити такі види актів Конституційного Суду України: акти конституційного контролю (рішення, висновки); акти щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України (рішення); процедурні акти (ухвали); акти, що регламентують його внутрішню роботу – Регламент Конституційного Суду, Положення про його Секретаріат Конституційного Суду України, про постійні комісії, про створення колегії суддів Конституційного Суду, про службові відрядження тощо.

Акти Конституційного Суду України – це спеціальні правові акти, що приймаються Конституційним Судом в особливому процесуальному порядку з метою реалізації своїх повноважень як органу конституційної юрисдикції і є остаточними та загальнообов'язковими на всій території України [3, 48].

Не дивлячись на те, що різновиди актів Конституційного Суду України законодавчо закріплені, нині відсутня однаковість, щодо правової природи актів Конституційного Суду України. Це зумовлено насамперед особливим місцем Конституційного Суду України в системі державних органів влади в Україні.

На думку судді Конституційного Суду України у відставці В. Тихого, рішення Конституційного Суду України про неконституційність правових актів скасовують їх і тому мають силу нормативно-правових актів. На підставі ч.1 ст.58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти мають зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Тому рішення Конституційного Суду України, яке скасовує або пом'якшує відповідальність особи, має зворотню силу [4, 52].

У теорії права під нормативно-правовими актами розуміють акти, що встановлюють норми права, вводять їх в дію, змінюють або відміняють їх [5, 292]. Нормативно-правовий акт виконує дві рівнозначні функції: функцію юридичного джерела права і функцію форми права, тобто виступає як спосіб існування і вираження норм права. При цьому він є найбільш досконалим серед усіх форм (джерел) права [6, 362].

Конституційний Суд України не є нормотворчим органом, він уповноважений лише визнавати неконституційними певні акти, але ніяким чином не створювати нові чи змінювати чинні норми права, цим правом наділений законодавчий орган влади.

Суд – це арбітр, який вирішує суперечки про право. У правовій державі правосуддя здійснюється тільки судом, у цьому одна з важливих гарантій прав і свобод громадян, правової національної державності в цілому. Але при цьому суд не повинен підміняти собою законодавця або виконавця, інакше він перетвориться на деспота [7, 143].

Створення Конституційним Судом України норм права є неможливим і з огляду на вимоги ст. 6 Конституції України стосовно поділу влади [8, 10]. Розподіл влади виражається у системі стримувань і противаг, щоб жодна з гілок влади не узурпувала державну владу. Визнання за рішеннями та висновками Конституційного Суду України нормотворчої природи фактично призвело б до того, що він був би поставлений над самою Конституцією України [9, 115].

В свою чергу, не можна стверджувати, що Конституційний Суд є лише органом вирішення індивідуальних спорів, оскільки він наділений повноваженнями визнавати недійсними нормативно-правові акти, а це свідчить про те, що його компетенція є ширшою. Конституційний Суд України таким шляхом вносить в чинне законодавство певні зміни. На думку судді Конституційного Суду України у відставці В. Шаповала, рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть мати характеру нормативно-правових актів, які здатні активно регулювати суспільні відносини. За будь яких умов конституційно і законодавчо визначена компетенція Конституційного Суду України не передбачає здійснення нормотворчості, не пов'язаної з регламентацією частини питань організації його внутрішньої роботи [10, 29].

На нашу думку, рішення Конституційного Суду України про визнання неконституційними повністю чи в окремій частині нормативно-правових актів ім'ям України породжує нові правові норми, які поширюються на всіх суб'єктів права. А це відносно зближує акти Конституційного Суду України з нормативно-правовими актами. Проте, не дає підстав вважати їх нормативно-правовими актами, оскільки останні приймаються органами державної влади в процесі правотворчості.

Правотворчість – це форма владної діяльності держави, а в окремих випадках – безпосередньо народу, спрямована на утворення чи санкціонування нормативно-правових актів, за допомогою яких в діючу систему права запроваджуються нові, змінюються чи скасовуються існуючі правові норми [11, 155]. Позитивне законодавство є результатом виявлення політичної волі. Конституційний Суд України опосередковано впливає на підвищення якості законів з огляду на зміст їх рішень щодо визнання конституційності (чи неконституційності) законодавства.

Так звана “негативна” правотворчість має місце тоді, коли рішенням Конституційного Суду України встановлюється неконституційність нормативно-правових актів або їх окремих положень, які з моменту прийняття рішення повністю або частково втрачають юридичну силу. Скасовуючи норму права, Конституційний Суд України здійснює, по суті, правове регулювання не створюючи нову норму, тим самим спричиняє вплив на здійснювану уповноваженими органами правотворчість.

Конституційний Суд України, скасовуючи неконституційну норму, не створює нову норму, він лише приводить у відповідність до Конституції законодавчу базу держави. Як зауважує Є. Євграфова, Конституційний Суд України лише “звільняє” систему законодавства від актів, що суперечать Основному закону держави [12, 67].

Як зазначав Ганс Кельзен, суттєва відмінність між законотворенням і анулюванням законів полягає в тому, що для законодавця характерним є вільне нормотворення, тоді як при здійсненні конституційного судочинства діяльність органу конституційного правосуддя є детермінована і обмежена рамками Конституції в напрямі відновлення порушеної конституційної законності [13, 230].

Визнання правового акта неконституційним є підставою для скасування інших правових актів, які відтворюють або конкретизують його положення. Рішення судів та інших органів, в основу яких була покладена норма, визнана згодом неконституційною, не підлягають виконанню і повинні бути переглянуті [14, 27].

Невизначеність правової природи рішень Конституційного Суду України породжує ускладнення в реалізації рішень судів загальної юрисдикції, особливо у випадках з відновленням порушених соціальних прав при застосуванні зворотної дії неконституційного акту.

У юридичній науці будь яке судове рішення визначають як правозастосовчий акт, сутність якого полягає в усуненні порушень матеріально-правових норм та запобіганні їм [15, 7]. Проте, багато правників України поділяють точку зору, що рішення Конституційного Суду України не можна розуміти виключно, як правозастосовчий акт. Зокрема, В. Шаповал зазначає: “Наші рішення все ж більш є актами застосування права, які є обов’язковими насамперед для самого суду. Інший правозастосовчий орган може лише використати тлумачення Конституційного Суду України для власної оцінки норм того чи іншого закону, але відправним залишається сам закон. Наше рішення – це тінь акта, який тлумачиться, і вона існує доти, доки існує сама норма чи акт” [16, 29 тр.] .

Акти застосування права носять державно-владний характер, оскільки є обов’язковими для суб’єктів, учасників конкретних правовідносин. Правозастосовчі акти мають індивідуальний персоніфікований характер, оскільки стосуються конкретного суб’єкта чи конкретної ситуації. Акт застосування права має формально визначений характер, оскільки є письмовим документом, що має певну форму та атрибути. Дія акта застосування права вичерпується одноразовою реалізацією [17, 459]. Рішення Конституційного Суду України про визнання неконституційними правових актів позбавляє їх юридичної сили, унеможливаючи в подальшому їх застосування взагалі. Акти Конституційного Суду України не є актами правозастосування та не містять правоположення, оскільки останні формуються в результаті правозастосовчої та правоконкретизуючої діяльності судів загальної юрисдикції.

У російській правовій літературі Ж. Овсепян висловлює думку, що рішення Конституційного Суду України виконують переважно охоронну, а не регулятивну функцію, вони наближені до Конституції і по своїй юридичній силі тотожні конституційним законам, являючись їх нетрадиційним різновидом: особлива процедура прийняття, найменування і форма, похідний характер від звичайних законів, з приводу яких виник спір про конституційність (законність), своєрідне “змішування” нормативності і правозастосування [18, 118].

Останнім часом в наукових колах України відстоюється ідея про судову нормотворчість. Правові позиції Конституційного Суду України, викладені в мотивувальній частині його рішення, здобувають характер нормативності не нормативно-правового акта, а судового (конституційного) прецеденту завдяки своїй казуальності і процесуальному режиму провадження [19, 440] .

Акти Конституційного Суду України мають якості форми вираження та існування права, що надає їм схожості з такими джерелами права, як прецеденти. Проте, в країнах романо-германської правової сім’ї судовий прецедент законодавчо не закріплений, як джерело права. Романо-германська правова доктрина не визнає таких повноважень у судових органів, як створювати норми права та приймати прецедентні рішення. Визнання судового прецеденту джерелом права України призвело б до ігнорування принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Судовий прецедент є джерелом права англо-саксонської правової сім’ї.

Судовий прецедент базується на принципі “ratio decidendi” (підстава для вирішення), згідно з яким вирішена справа. Основою рішення у країнах, де діє прецедентне право, є не норми позитивного законодавства, а зазначений принцип, для обґрунтування якого можуть використовуватися й норми позитивного законодавства

[20, 74]. Рішення Конституційного Суду України в якому обґрунтовується невідповідність тих чи інших норм Конституції України має певні ознаки принципу “ratio decidendi”. Проте, цей принцип не є обов’язковим для українських суддів, скоріше він є позитивною нормою на яку суд посилається при обґрунтуванні рішень, оскільки Конституційний Суд України при вирішенні аналогічних справ має повторно його застосовувати. Таким чином, в Україні де-факто існує судовий прецедент, а де-юре він відсутній, оскільки не має офіційного законодавчого визнання. Тому, акти Конституційного Суду України не можна вважати джерелом права (судовим прецедентом), в будь-якому разі на сьогоднішній день. Рішення та висновки Конституційного Суду України виступають лише допоміжними джерелами права, оскільки спираються на первинні правила поведінки, однак мають похідний характер.

Хоч і судова правотворчість в країнах континентального права, до яких відноситься і Україна, не виділяється як особливий вид правотворчості, не можна заперечувати існування тенденції до розвитку елементів судової правотворчості, оскільки доктрина прецедентного права в нашій державі ще не отримала належного вивчення та розвитку.

Слід також зазначити, що нормативно-правові акти утворюють систему законодавства лише тоді, коли перебувають у ієрархічній підпорядкованості та діють на основі верховенства Закону, згідно з принципами права. Як зазначається у вітчизняній юридичній літературі, “...нормативно-правові акти знаходяться між собою у ієрархічній підпорядкованості, яка і визначає їх юридичну силу” [21, 740]. Відповідно акти Конституційного Суду України не мають точно закріпленого місця в ієрархії правових актів, що “приховує” їх правову природу, юридичну силу тощо.

Рішення органу конституційної юрисдикції мають верховенство над законами, оскільки останні можуть бути скасовані Конституційним Судом. Вище рішень Конституційного Суду України стоїть лише сам Основний Закон України – Конституція.

Загальноприйняте правило “закон зворотної дії не має” зафіксовано у ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ухваленого Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 і по сьогоднішній день воно надає впевненості громадянам в майбутньому, слугує свого роду регулятором стабільних відносин у суспільстві. Твердження про те, що рішення Конституційного Суду України про визнання правових актів неконституційними, при яких останні визнані повністю чи в окремі частині неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення рішення про це, становлять так звані винятки із загальноприйнятого правила, було б помилковим. Відповідно до ст. 58 Конституції України 1996 р “Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом’якшують або скасовують відповідальність особи”, а рішення Конституційного Суду України не є законами чи іншими нормативно-правовими актами. Законодавчо закріпивши правову природу рішень Конституційного Суду України, враховуючи особливу природу та завдання таких рішень, доцільно конституційно закріпити зворотню дію в часі для рішень Конституційного Суду України, як загальне правило. А враховуючи те, що розвиток суспільних відносин випереджає розвиток права, Основний закон України розрахований на тривалу дію, потрібно все ж видозмінювати та пристосовувати його до економічних, політичних, соціальних та інших умов життєдіяльності суспільства. Хоч, якою б складною не була процедура внесення змін до Конституції України, зміна

повноважень Конституційного Суду України може здійснюватись лише шляхом внесення змін до Основного закону України. Оскільки відповідно до Конституції повноваження Конституційного Суду України визначаються тільки Конституцією, законом України “Про Конституційний Суд України” визначаються лише порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ.

Аналізуючи акти Конституційного Суду України, можна зробити висновок, що правовим наслідком діяльності органу конституційної юрисдикції – визнання Конституційним Судом України правового акту чи окремих його положень неконституційними, є підставою для скасування в установленому порядку положень інших нормативних актів, заснованих на положеннях акту, що визнаний неконституційним. Рішення Конституційного Суду України про визнання правових актів неконституційними є підставою для перегляду рішень судами чи іншими органами, діяльність яких пов’язана із застосуванням права. Таке рішення надає особам, чії права та законні інтереси цей акт порушував, можливість вимагати їх поновлення та відшкодування завданої шкоди.

Використані джерела:

1. Закон України “Про Конституційний Суд України” // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49.
2. Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 3.
3. *Цимбалістий Т. О.* Правова природа актів Конституційного Суду України. Університетські наукові записки. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права. – 2007. – № 1. – С.47-55.
4. *Тихий В. П.* Дія рішень Конституційного суду України в часі (тези) // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 5. – С. 51-54.
5. *Скірський І. В.* Теорія держави і права. – Вінниця: Видавництво, 2006. – С.292.
6. *Скакун О. Ф.* Теорія права і держави. – 2-ге видання. – Київ: Алеута; КНТ; ЦУЛ, 2010. – С.520.
7. *Кельман М. С., Мурашин О. Г.* Загальна теорія держави і права. – Київ: Кондор, 2008. – С.477.
8. Скомороха В. Є. Окремі питання діяльності конституційної юстиції в Україні // Право України. – 1999. – № 12. – С. 4-10.
9. *Шаповал В. М.* Становлення конституційної юстиції в Україні // Правова держава. – 1998. – Випуск 9. – С. 111-115.
10. *Шаповал В. М.* Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії // Право України. 1998. – № 5. – С.25-31.
11. *Коталейчук С. П.* Теорія держави та права. – Київ: КНТ, 2009. – С.320.
12. Євграфова Є. П. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства // Право України. – 2001. – № 10. – С. 66-69.
13. *Алексеевко І. Г.* Европейская модель конституционной юстиции: Сравнительно-правовая ретроспектива. – Днепропетровск: Наука и образование, 1998. – С. 230.
14. *Тихий В. П.* Правова природа, повноваження, рішення та висновки Конституційного Суду України // Право України. – 2010. – № 6. – С. 26-33.
15. *Тесленко М. В.* Правова природа актів Конституційного Суду України // Право України. – 2000. – № 2. – С. 6-9.
16. *Шаповал В. М.* Про що думає парламент, приймаючи закон? // “Закон і бізнес”. – 1999. – 29 трав. – № 22 (392)
17. *Зайчук О. В., Оніщенко Н. М.* Теорія держави і права. Академічний курс. – 2-ге видання. – Київ : Хрінком Інтер, 2008. – С. 688.

18. *Овсеян Ж. И.* Акты органов судебного (квазисудебного), конституционного контроля. // Государство и право. – 1994. – № 4. – С. 114-123.
19. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права (енциклопедичний курс). – 2-ге видання. – Харків : Еспада, 2009. – С. 752.
20. *Телітко В. Е.* Судова правотворчість як гарантія ефективного правосуддя // Юридичний авангард. – 2009. – № 1. – С. 71-76.
21. Юридична енциклопедія : в 6 т. – Т. 4 : Н-П / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К. : Укр. енцикл. – 2002. – С. 720.

Мазан Л. М. Решение Конституционного Суда Украины о признании правовых актов неконституционными – основание обратного действия закона во времени.

В статье раскрывается порядок действия во времени решений Конституционного Суда Украины о признании правовых актов неконституционными та их обратное действие во времени.

Ключевые слова: акты Конституционного Суда Украины, решение Конституционного Суда Украины, нормативно-правовые акты, обратное действие закона во времени.

Mazan L. M. The decisions of the Constitutional Court of Ukraine on the recognition of legal acts unconstitutional – the basis of retroactive force of law in time.

The article reveals the order of action in time decisions of the Constitutional Court of Ukraine on the recognition of legal acts unconstitutional and their retroactive force in time.

Key words: The acts Constitutional Court of Ukraine, the decisions Constitutional Court of Ukraine, the normative-legal acts, retroactive force of law in time.

Маринич Л. В.
Східноєвропейський університет
економіки і менеджменту (м. Черкаси)

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті здійснений аналіз і дана характеристика основ трудового законодавства в період Великої Вітчизняної війни на українських землях. Особлива увага приділена питанням регулювання робочого часу та часу відпочинку жінок, інвалідів та молоді, питанням оплати праці.

Ключові слова: трудова мобілізація, трудова повинність, режим робочого часу, оплата праці.

Зміна правових орієнтирів у зв'язку зі спалахом на українських землях війни із німецько-фашистськими загарбниками (1941-1945 рр.) в ракурсі трудових правовідносин дає нам зразки правової поведінки при виникненні надзвичайних ситуацій в країні в галузі регулювання дисципліни праці, робочого часу, часу відпочинку, оплати праці, правового становища жінок, інвалідів та неповнолітніх осіб. Адже саме в той період найбільш детально були відпрацьовані норми трудового права, які застосовують держави і зараз під час збройних конфліктів.

Питання регулювання трудових відносин в період Великої вітчизняної війни